

Ս Ի Ո Ն

ԻՖ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1948

Մ Ա Ր Տ

Թ Ի Ի 3

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Վ Ա Ր Դ Ա Ն Ա Ն Ք

Աւարայրի յիշատակին առջեւն ենք նորէն, հոն՝ ուր հայ հուսադի և հայրենասիրութեան փորձը այնքան վսեմ և սրտազրաւ եղաւ,՝ ուր ափ մը կտրիճներ 1500 տարիներ առաջ բացին մեր պատմութեան ամենէն արինտա՝ բայց լուսաւոր ու բախտորոշ էջը: Հայ գիտակից դասը, այդ օրերուն, խոյրուհի և լուսաւոր բնագոյով զգաց թէ իր երկրի հորիզոններէն աւելի, իր հոգիի հորիզոնին վրայ կուտակուած ամսերը, չարագուշակ ըլլալէ աւելի ճակատաւորական էին:

Ռազմագիտական տեսակէտով չէ որ մեծ և յիշատակելի կը մնայ այս մարտնչումը, անոր ամբողջ նշանակութիւնը կը կայանայ ազգին գիտակից ու լաւագոյն մասին՝ զաղափարի մը սիրոյն զոհուելու համար ցոյց տուած պատերազմականութեան մէջ: Այդ զաղափարը նիւթական ու քաղաքական հարց մը ըլլալէ աւելի իր բարոյական գոյութեան հարցն էր: Եւ ինչ որ մեթ զբաւանաւորութեան մէջ իբրեւ զրաւոր յիշատակ կը պահուի մեզի անոր մասին, պատմութեանէն աւելի դիւցազներգութիւն մըն է, այսինքն զաղափարական յարթամակի մը երգը:

Հաշիւը կամ գիւհանագիտութիւնը չէ որ կը դորժեն անոր մէջ, այլ ահաբեկ, նախնական ոգին, որ չի գիտեր սահմանի, որ կը զգայ թէ մեռնիլը պէտք մը՝ անհրաժեշտութիւն մըն է հոն, ուր կեանքը կորսնցուցած է այլեւս իր նշանակութիւնը:

Այդ զգացումը անհատական վիճակ մը չէ, այլ՝ ազգային կիրք մը, որ իր քուրային մէջ կը համաձուլէ բոլոր տիւտերը, բոլոր կամքերը, բոլոր նըպտա տակները. եկեղեցին և բանակը, քաղքենին և շինականը, սեպուհն ու ռամիկը, կիներն ու մանուկները: Բոլոր հասակները, բոլոր դասակարգերը, ամէնքը համախոր են իրարու հետ, ու կարծես կը շարժին մէկ զսպանակէ մը: Ազգերը բարձրագոյն ոգեւորութեան, ինքնամոռացութեան մէջ միայն այս վիճակին կու

զան, ամէն ինչ ի սպաս դնելու արդար դատի մը, և զաղափարի մը սիրոյն։ Վարդանանց շարժումը աւետարանով լուսաւորուած ազգի մը խղճմտանքին հանդիսաւոր պայթումն է, այդ պայքարը դիւցազներգող Եղիշէի բացատրութեամբ, իրագործումը գիտակից մահով անմահանալու երազին։

Այդ հասկացողութեամբ գէշքերն կը մօտենան երկու ժամանակակից մատենագիրները, Եղիշէն և Փարպեցին, և այդ զգացումով Շնորհալին իր քնարին վրայ կը հոգերգէ այդ դիւցազնական տռամին խորհուրդը։ Ամբողջ ազգին վրայ կը շահապետեն մեր պատմութեան ոգին և աւետարանի շունչը. բանական առջեւէն մէկ գծի վրայ կը տարուին խաչը և ղինուորական դրօշը, աւետարանը և Լուսաւորչի Ալը։ Ամէն ինչ հոգիի գէնքէ, զգինու հոգւոյն վառեալ բացատրութիւնը, զոր Շնորհալին կը հրաւէ անոնց յիշատակին պանծացումին նուիրուած իր երգին մէջ, պատերազմին նկարագիրը կը բացատրէ պարզապէս։

Վարդանանց տօնը մեզի կը բերէ ճշմարիտ հերոսներ և հոգիի արժէքներ։ Սակայն մեր դարը ոսկիի, անզթութեան, հաշիւի և խաբէութեան դարն է, ու այս հակադրութիւնը մեզի կը բերէ զայրոյթ ու տրտմութիւն։ Տակաւին երէկ, մեծ աղէտէն առաջ, այս տօնը կը տօնուէր շքեղութեամբ ու խրախոյսով։ Անիկա մեր անկախութեան չիրագործուած տեսիլքն էր, որ կը խռովէր տրտում ու քաղցր զգացումներով բովանդակ հայութիւնը, անոր անցեալ մեծութեան և ապագայի շքեղ երազին ի խնդիր։ Այսօր արժէքներու այդ դիմագեղծումին մէջ հերոսը, սուրբը և անոնցմով պայմանաւոր արժէքներու չին խօսիւր մեզի։ Հակառակ այս տրտում իրողութեան և ժամանակի աննպաստ բերումին Աւարայրը պանծացումն է ազատութեան, հերոսութեան և հոգիի մեծագործութեան։ Այսօր այս առաքինութիւնները մեզի կուզան տարտամ այլուրութեամբ, ու մենք չենք զգար ամբողջովին մազնիւր զոր անոնք ունին։ Նետեցէք ձեր ուսերէն դարերու գերութեան քաղմիտը, ու ձերբադատեցէք ձեր հոգիները ատելութեան ու ոսկիի ամօթանքէն. եղէք նման ձեր պապերուն իրենց լեռներուն վրայ, ամրոցներուն մէջ, իրենց դրօշին ու փառքին փաթթուած, ու դուք կը հասկնաք թէ ինչ ըսել է ազատութիւն և հերոսութիւն։

Պատմութիւնը ողբերգական պայքարն է նիւթին և հոգիին, ու պատմութիւնը յաճախ, ինչպէս մեր օրերուն, անողոք է վերին արժէքներու նկատմամբ, և աւարայրները ուրիշ բան չեն բայց այդ ոգեղէնը փրկելու հետամուտ պայքարներ։ Մեր օրերու մարդը քիչ արժէք կուտայ ոգիին, և ճշմարտապէս չզգար ազատութեան գեղեցկութիւնը։ Ոսկին, պալատը, բանակը, երկաթը, աւելի կը կշռեն քան հոգեկան ու բարոյական արժէքները։ Զինք ուրանար առաջիններու արժէքը, սակայն կարելի չէ համոզուիլ որ քաղաքակրթութիւններ և իրական մեծութիւններ կրնան հիմնուիլ ոսկիի, պալատի և բանակի վրայ։

Մարմնական կռիւ մը չէ այն ինչ որ իրականութիւնը կազմեց Աւարայրի, այլ հոգեւոր առաքինութեան մեծագործութիւն մը, ինքզինքը իրագործելու կերպ մը եթէ կ'ուզէք, տալու համար իր զուլս զործոցներէն մին՝ արիւնի գեղեցիկ քերթուածի մը մէջ։ Առանց այդ արիւնին և հերոսութեան, պատմութիւնն ու կեանքը կը պարպուին բանաստեղծութենէ, այսինքն իրենց իրական իմաստէն։

Քառասուն տարիներ սովորեցաւ Հայր Սահակ-Մեսրոպեան զպրոցներուն

մէջ, և երեսունհինգ տարիներ պաշտպանեց իր ստացածը արխանով։ Սրտառուչ ըլլալէ աւելի, զեղեցիկ է կարմիր շարանը Աւարայրի նահատակներուն Կարմիր Վարդանի առաջնորդութեամբ։ Մամիկոնեան տունը հինգ դարեր շարունակ քրիստոնեայ Հայաստանի զինուորական կորովի մարմնացումը եղաւ, արեան ուղիներէն տանելով Հայուն սրբութեան և ազատութեան կարմիր դրօշը, ինչու- լով յետոյ հայ խաչակրութեան ճամբուն վրայ։

Դժուար է գտնել ուրիշ ազգերու պատմութեան մէջ իշխանական տուն մը նման Մամիկոնեաններու, որոնց ասպետական ոգիի և զէնքի շփոթով լեց- ուած ըլլայ պատմութիւնը։ Մամիկոնեանները կանխած են մեր մէջ Միջին դա- րու արեւմտեան ասպետականութիւնը, համադրելով իրենց վրայ հերոսութիւնն ու սրբութիւնը, սուրի և խաչի խորհրդանշաններուն ներքեւ։ Մամիկոնեաններ հայ խաչին ու սուրին շողշողուն քարերը եղան։ Սրտառուչ բայց հերոսական ինչ մը կայ դարերու այդ ողորմմին և վրիպումներուն ետին, արհուր՝ որ մեր հոգիին մէջ տակաւին չեն հաշուած Վարդանն ու Վասակը, սրտառուչ որ տակաւին չէ կրցած յաղթանակել մին ի հեճուկա միւսին։

Ու կը շարունակենք ապրիլ իբր ազգ, վասնզի Վարդանանց պատերազմը աւելի կամ նոսր զեղեցկութեամբ և սաստկութեամբ շարունակուած է միշտ և կը շարունակուի տակաւին մեր ազգային կեանքին մէջ։

Այսօր մենք չունինք այն մեծ առաւելութիւնները զորս ունէր Եւ դա- րու հայութիւնը, բայց ազգին բարոյական զոյութեան վտանգներուն դիմադրե- լու, այսինքն կուրին ոգին նոյն է, վասնզի նոյն է ազգային ինքնագիտակ- ցութեան և իրաւունքի հողբանական վիճակը։ Նոյն է Եկեղեցին, որ իր ծո- ցին մէջ կը թխէ ազգին յայտերը։ Նոյն է զրականութիւնը, որ ժողովուրդի կեանքէն կը ստանայ իր սնունդը, ու նոյն է վերլպէս ժողովուրդը, որ ան- սասան կը մնայ ապագայի նկատմամբ իր հաւատքին վրայ։

Մեր ազգային կեանքին մէջ ամենուրեք Վարդանանց հոգին է միայն, ինչպէս երէկ նոյնպէս այսօր և վաղ, որ կրնայ սքանչելիքներ գործել։ Ըլլայ անիկա Արարատի յաւիտեական նայուածքին առջեւ՝ ըլլայ եւրոպական ոստան- ներուն մէջ, կամ Միջագետքի տափաստաններուն վրայ, Սիրիոյ և Եգիպտոսի հայաշատ կեդրոններում, և կամ Նոր Աշխարհի տաղուկներուն և պարտա- սանքներուն մէջ՝ հողմակոծուած ու ցիրուցան մեր ժողովուրդը, ձեւի և պայ- մաններու բացատրելի գանազանութիւններով անշուշտ, բայց և ոգիի անբացա- տրելիօրէն բարձր ու համանման իտէալով, նոյն կռիւը կը մղէ։

Պիտի շարունակենք ապրիլ իբր ազգ, որքան ատեն որ Վարդանանց հո- գին առաւել կամ նուազ զեղեցկութեամբ շարունակէ ապրիլ մեր մէջ։ Տակաւին երէկ անգամ մը ևս այդ ոգին ապրեցանք, այսօր նորէն պէտք ունինք անոր, վաղը անոր պէտք է երթանք մեր ազգային կեանքի ըլլոր երեսներուն վրայ։

Վարդանանց պատերազմը կը նկատուի առհասարակ մեր ժողովուրդի զինուորական առաջնութեանց հանդէսը, սակայն անիկա գործն է իրապէս քանի մը ոգեղէն՝ պիտի ուզէինք ըսել հոգեւորական մարդերու, հայ կղերին, որոնք մեր ազգին հոգեկան կեանքը իրենց երակներուն մէջ հոսեցուցին և եղան պաշտպան ու սէմպոլը անոր ինչպէս հոգեկան այնպէս ալ Ֆիզիք գոյութեան։

Եւ դարու կղերը բացառիկ համաստեղութիւն մը չէ, հակառակ իր ար-

գլխաւորաբար մեծ գործին, անիկա սկիզբն ու շարունակութիւնն է այն ուղիին և գործին որ ժեր եկեղեցականութեանն է եղածը Հայ կղերին զոհաբերական գերը փաստերու չի կարօտիր. տնոնք մեր պատմութեան երազը, իմաստութիւնը և զոհալուծիւնը կը խորհրդանշեն: Իշխան մը յաճախ իր կալուածէն անգին չէր տեսներ, առկայն հայ եկեղեցականը միշտ իր ժողովուրդին տաղնապն է աղբեր:

ԺԹ. դարուն հայ հոգիի գերազոյն բերումները կ'արտայայտուին ուրիշ խումբներով, զրազէս, հանրային գործիչ, յեղափոխական, այս չի նշանակեր առկայն թէ եկեղեցականը դադրեր է իր դերէն, նորէն անոնք օժանդակներ կը մնան մեր հոգիի մեծ սպասին: Շիւ ու խորդախ հաշիւներով չնայինք յայտ ժողովուրդի գերազոյն արդարութեան պատմութեան տեսնելուն: Հոռաւոր չի մշտապաւր, Մեարտի տեսիլքը պիտի մնան միշտ մեր ժողովուրդի հոգին լուսաւորող եւ կենսաւորող արեւութիւնները: Ի վերջոյ ողին և հաւատքն են հոգիին խորիխը և Հայ եկեղեցին այդ ողինն ու հաւատքին կենդանի ներկայութիւնն է և փառքը: Վարդանանց ետեւ կեցած նն Ղեւոնդեանը Աւարայրի դաշտին վրայ, Ազգն ու եկեղեցին քով քովի և անբաժանօրէն կը մղեն պայքարը, յաղթանակը ամբողջական է եղած մեր պատմութեան դաշտին մէջ, երբ մեր միտքն ու բազուկը, ողին և ուժը դաւաճանած չեն և զործակցած են իրարու: Աւարայրի ճակատամարտը որքան որ ծանօթ է իբր Վարդանանց պատերազմ նոյնքան և աւելի պէտք է նկատուի իբր Ղեւոնդեանց հոգեմարտ: Ղեւոնդ և իրմով Հայ եկեղեցին ողին և պաքը երաւ յոյժ շարժումին: Աշտիշատի ժողովէն սկսեալ մինչև մոզերու շարքը, Աւարայրի նախնախնայքը և դատաստան ու կատարածը, անիկա ծրագրող յառաջ մղող և փաստարկող ողին է:

ԺԱ. դարուն մի գործնական որ ի խնդիր խաշակութեան մը, Ս. Գեղեզմանը ազատելու համար բովանդակ եւրոպան հոգի հանողը ճգնաւոր ժոն է: Ե. դարուն ազատագրութիւնք գերեզմանը արեւմտայրը Հայ ժողովուրդի խղճմանքն է: ու այդ խղճին ձայնը՝ Հայ կղերը: Ահա թէ ինչու ամբողջ երկիր մը երեցի մը հրահանգով հոգի կը կանգնի մղելու իր ճակատագրական պայքարներէն մին:

Թրք մատտեսիլը որ դարերով Հայ կղերին եղաւ, ուրիշ բան չէ եթէ ոչ խոր ներհայեցողութիւնը, համայնական ողողութիւն մը իր ժողովուրդի խորհուրդէն: Հայ եկեղեցին դարերով աննահանջ դրօշը եղաւ, միշտ կախ մեր կործանումներուն վերեւ, բայց միշտ նախանձախնդիր մեր ժողովուրդի ինչպէս հոգեւոր նոյնքան և քաղաքական փառքին ի հաշիւ: